

BARN I SORG

Line Kristin Myklebust

BACHELOROPPGAVE
BLUBA-D 2021

Antall ord: 10991

Forord

Dette er en forskningsbasert og selvstendig bacheloroppgave som er gjennomført ved Høyskolen i Volda, og markerer slutten på barnehagelærerutdanningen. Det er en kvalitativ studie av et sentralt tema. Dette har vært et spennende, utfordrende og et sårt tema å skrive om. Jeg vil rette en stor takk til mine informanter som ville dele sine erfaringer og fortellinger med meg. Uten dere hadde ikke dette blitt til. Takk til familie, venner og kjæreste for støtte og oppmuntring langs med hele utdanningen. En spesielt stor takk til veilederen min for god støtte og veiledning gjennom skriveprosessen.

Innhold

Sammendrag.....	5
1. Innledning.....	6
1.1 Bakgrunn for valg av tema og temaets aktualitet.....	6
1.1.1 Avgrensning, presisering og problemstilling	7
1.1.2 Begrepsavklaring	8
1.1.3 Oppgavens videre oppbygging.....	9
2 Teori.....	9
2.1 Forståelse for sorg.....	9
2.2 Barn i sorg.....	11
2.2.1 Barns forståelse av døden.....	12
2.2.2 Barns sorgreaksjoner	13
2.3 Barnehagepersonalets forpliktelser i møte med barn i sorg	15
2.3.1 Kunnskap og holdninger hos personalet.....	15
2.3.2 Personalets støtte gjennom gode relasjoner	16
2.3.3 Bearbeiding av sorg gjennom samtale og aktiviteter.....	17
2.3.4 Foreldresamarbeid	18
2.3.5 Beredskapsplan	18
3 Metode	18
3.1 Forskningsmetode og design	19
3.1.1 Kvalitativt intervju	19
3.1.2 Valg av informanter	19
3.1.3 Endring av datainnsamlingsmetode.....	20
3.1.4 Postintervju og informanter.....	21
3.1.5 Datainnsamling	21
3.1.6 Analyse og bearbeiding.....	22
3.2 Metodekritikk	23
3.2.1 Reliabilitet, validitet og generalisering	24
3.2.2 Forskningsetiske vurderinger	25

4	Presentasjon av empiri	26
4.1	Hva pedagogisk leder mener er viktig i møte med barn i sorg	26
4.2	Barns sorgreaksjoner: Lederes narrativer.....	26
4.3	Hvordan har barnehagen vært en støttende arena	27
4.3.1	Bearbeiding av sorg gjennom samtale og aktiviteter.....	28
4.3.2	Sorg i det pedagogiske arbeidet	28
4.3.3	Samarbeid med hjemmet	29
4.3.4	Personalsamarbeid	29
5	Drøfting av empiri.....	30
5.1	Hva pedagogisk leder mener er viktig i møte med barn i sorg	30
5.1.1	«Å kjenne seg selv»	30
5.1.2	«Finnes ikke fasitsvar»	30
5.1.3	«TID og ressurser»	31
5.2	Pedagogisk leders erfaringer med forventet og uventet dødsfall.....	31
5.2.1	Støtte ved dødsfall etter langtids sykdomsforløp	32
5.2.2	Barns sorgreaksjoner ved dødsfall etter langtids sykdomsforløp	32
5.2.3	Støtte etter et uventet dødsfall	33
5.2.4	Barns sorgreaksjoner etter et uventet dødsfall	33
5.2.5	Bearbeiding av sorg gjennom samtale og aktiviteter.....	34
5.2.6	Foreldresamarbeid	35
5.3	Sorg i det pedagogiske arbeidet.....	36
5.4	Personalsamarbeid.....	36
5.5	Beredskapsplan	36
6	Avslutning.....	37
7	Litteraturliste	39
8.0	Vedlegg	41
	Vedlegg 1 Forespørsel og samtykkeskjema	41
	Vedlegg 2 Intervjuguide	44

Sammendrag

I denne oppgaven har jeg valgt temaet barn i sorg, og hvordan pedagogisk leder har arbeidet for å ivareta og støtte barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner. Jeg valgte dette fordi jeg mener dette er et viktig tema som har vært lite belyst gjennom utdanningen, og jeg ønsker å tilegne meg mer kunnskap på dette området. Jeg rettet problemstillingen mot pedagogisk leder, som er gitt ansvaret i å lede det pedagogiske arbeidet i barnehagen (Kunnskapsdepartementet, 2017).

For å finne svar på problemstillingen min valgte jeg kvalitativ metode. Dette for å få tak i informantenes egne meninger og beskrivelser. Planen var besøksintervju, men på grunn av store problemer med å få tak i informanter, så ble det til slutt gjennomført postintervju med tre informanter. Materialet fra informantene analyserte jeg ved å sette opp en skisse med fem ulike tema i lys av problemstillingen.

Informantene hadde ulike erfaringer med barn i sorg, og ulike meninger om hva som er viktig i møte med barn og familien i slike situasjoner. To av informantene uttrykte ønske om bedre veiledning, når de arbeidet som assistenter ved tidligere arbeidsforhold. Det manglet også planer og rutiner for en slik krisesituasjon.

Etter å ha arbeidet med dette forskningsprosjektet, så mener jeg det ikke er tvil om at emnet barn i sorg bør få større plass i barnehagelærerutdanningen. Jeg tror det er mye usikkerhet rundt hvordan man ivaretar og støtter barn og familie etter slike hendelser. Når hele barnehagepersonalet har kunnskap, innsikt, forståelse og empati, så vil de være rustet til å håndtere dette.

1. Innledning

Denne bacheloroppgaven handler om barn i sorg, og hvordan pedagogiske ledere som fagpersoner har ivaretatt og støttet barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner. Ved å benytte kvalitativ metode og datainnsamling ved semistrukturert besøksintervju ønsket jeg å få tak i deres meninger og erfaringer. Men på grunn av covidpandemien så måtte jeg endre datainnsamlingsmetode til postintervju. Selv om det ble krevende å få tak i informanter, så har jeg likevel fått gode og interessante opplysninger om hvordan barn i sorg blir møtt i barnehagefeltet.

1.1 Bakgrunn for valg av tema og temaets aktualitet

Som barnehagelærer vil man før eller senere møte barn som står i vanskelige livssituasjoner. Man må derfor være forberedt på hvordan man ivaretar og støtter barna og familien. Noen barn opplever sorg ved tap av foreldre, søsken, omsorgssvikt eller skilsmisse. Dette er hendelser som kan utløse mer eller mindre alvorlige sorgreaksjoner.

Jeg har selv vært et barn i sorg etter dødsfall i nærmeste relasjon. På 80-tallet, da jeg var fire år døde min pappa etter sykdom. Den gang så tror jeg det var mer vanlig at barn skulle skånes for det triste, at de glemmer fort og for små til å forstå. De voksne sørget, og at barna også måtte gjennom en sorgprosess tror jeg ingen tenkte på. Jeg velger å tro at synet på barn var annerledes, og man ikke visste bedre på den tiden. Forhåpentligvis har man kommet et steg videre på dette området i dag. Wirgenes (2000) forteller at døden, særlig i forhold til barn, i økende grad var et tabu-område fra midten av 1900-tallet, men dette endret seg i siste del av århundret. Da kom det også barnebøker som omhandlet barn i sorg (s. 15).

Sorg er ikke nevnt i rammeplanen. Den sier heller ingenting om hvordan man ivaretar og støtter barn i sorg spesielt. Men den sier «barna skal få støtte til å mestre motgang, håndtere utfordringer og bli kjent med egne og andre sine følelser», og barns psykiske helse skal ivaretas (Kunnskapsdepartementet, 2017, Livsmestring og helse).

Barn i sorg er et viktig og interessant tema som jeg opplever har vært lite belyst gjennom studiet. Sjøvik (2014) mener temaet er et svært aktuelt og sammensatt problemområde, som bør ha høy prioritering i barnehagelærerutdanningen (s. 205). Jeg ønsker derfor å tilegne meg mer kunnskap om dette, slik at jeg som barnehagelærer blir bedre rustet i møte med barn og familier som er i sorg og krise av ulike årsaker. Samtidig håper jeg dette kanskje kan være et ørlite bidrag til forskning på hvordan sorgarbeid blir praktisert på barnehagefeltet. Jeg ønsker selv å ha en god profesjonsutøvelse på dette feltet når jeg skal ut i arbeid.

1.1.1 Avgrensning, presisering og problemstilling

Sorg i nære relasjoner

Sorg er et omfattende og viktig tema som henger tett sammen med krise. Det inngår i flere sammenhenger. Jeg må derfor avgrense og spisse inn, for å kunne gå i dybden på et tema. For å gjøre dette må jeg tenke på hva jeg egentlig er interessert i (Dalland, 2017, s. 220). Jeg valgte derfor å fokusere på barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner. Med nære relasjoner så mener jeg her søsken eller nærmeste omsorgspersoner som far, mor eller andre som er barnets nærmeste omsorgsrelasjon. Barn i sorg er svært sårbare, og en slik krise kan være svært krevende. Jeg ønsker derfor å finne svar på hvordan de har blitt ivaretatt og støttet i barnehagen.

Utvalg: pedagogiske ledere

Bergem (2018) påpeker at det i senere år er publisert undersøkelser og rapporter, som viser at barn opplever belastninger knyttet til sykdom og død. Når det kommer til ivaretagelse av barn, er det stadig eksempler på at barna ikke blir tilstrekkelig ivaretatt når de opplever dette (s.23). Røkholt (2016) mener det snakkes lite om hvordan barns sorg kommer til uttrykk i barnehagen, og det er få beskrivelser av «hvordan små barn gjør sin sorg i barnehagen og hva som kan være et godt støttarbeid» (s. 1). På bakgrunn av dette, vil jeg rette problemstillingen mot pedagogisk leder i barnehagen, som er gitt ansvaret for å lede og sette i verk det pedagogiske arbeidet. Den skal rettlede personalet på avdelingen/basen, og sørge for at rammeplanen og barnehageloven er oppfylt gjennom arbeidet (Kunnskapsdepartementet, 2017, Ansvar og roller). Formålet er å få innblikk i hva

som har blitt gjort i barnehagen, etter et dødsfall i barnets nærmeste relasjon. Hvordan har de ivaretatt og støttet barn etter en slik hendelse?

Problemstilling:

«Hvordan har pedagogisk leder arbeidet for å ivareta og støtte barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner?»

Dalland (2017) mener problemstillingen bør være spennende, enkel og fruktbar. Med ei spennende problemstilling vil arbeidet med oppgaven bli lystbetont. Det vil være enklere å engasjere informanter, veileder og andre en trenger hjelp ifra. Ei fruktbar problemstilling innebærer at den bidrar til faglig utvikling og er relevant for utdanningen (s. 219-220).

1.1.2 Begrepsavklaring

Sorg er en naturlig reaksjon etter tap av noen eller noe man er glad i. Døden er universell, og et dødsfall innebærer at tapet er definitivt. For de etterlatte kan det i verste fall få store konsekvenser, og livet blir ikke som planlagt etter at en nær og kjær dør. Sorg er ikke en sykdom, men en «naturlig måte å bearbeide tapsreaksjoner på» (Wirgenes, 2000, s. 10). Sandvik (2003) viser til studier at sorg er et mangesidig fenomen som tar mange ulike former, har varierende lengde og uttrykk som blant annet er avhengig av forhold ved omgivelsene, situasjonen eller ved personen selv (s. 16). For enkelte kan sorgen vare en kort stund, mens for andre vare i mange år og kanskje komme og gå gjennom hele livet.

Wirgenes (2000) har arbeidet i mange år som prest, og har lang erfaring med barn og familier i sorg og krise. Han mener sorg er et bevis på opplevd kjærlighet. Selv om døden tok fra oss den en var glad i, har man derfor fortsatt grunn til å fortsette å glede seg over livet. Sorgen er derfor ikke en feil som raskt må rettes opp i, og det vil eksistere tap man aldri kommer over, og må leve med resten av livet (s. 70).

1.1.3 Oppgavens videre oppbygging

I kapittel 2 presenterer jeg utvalgt faglitteratur og forskning om barn i sorg. I kapittel 3 vil jeg beskrive metodevalg, endring av metode og arbeidet med innhenting av datamaterialet. Empiri blir presentert i kapittel 4, og deretter drøftes i kapittel 5. I kapittel 6 avslutning med svar på problemstilling.

2 Teori

Jeg vil her presentere teorien jeg har valgt ut, og som danner et utgangspunkt og et grunnlag for problemstillingen, intervjuguiden og videre i drøfting av empiri.

2.1 Forståelse for sorg

Vår forståelse for sorg har over tid endret seg en hel del. Den som først startet med forskning på dette feltet var Sigmund Freud (1856-1939). Han mente sorg ikke er en sykdom som behøver behandling. Freuds artikkel om sorg og melankoli (*Mourning and Melancholia*) ble offentliggjort i 1917 (Knutsen, 2020).

Sorg som arbeid ble allerede beskrevet av Sigmund Freud, «Trauerarbeit». Sorg er ikke å forstå som en passiv tilstand med reaksjoner som kommer og går, men en tilstand som krever aktiv innsats av den sørgende selv. Både Bowlby (1980) og Lindemann (1944) har tatt begrepet inn i sine sorgteorier. Senere sorgforskere har videreført og utviklet dette i sitt arbeid. Sorgarbeid innebærer at den sørgende arbeider seg gjennom hendelsen både før og under tapet (Sandvik, 2003, s. 29).

John Bowlby (1907-1990) blir beskrevet som den teoretikeren av størst betydning på sorgområdet, og har på menneskers forståelse av sorg hatt stor innflytelse. Han la vekt på sorg som mange bevisste og ubevisste prosesser, som man går gjennom etter tap av noen man har kjær. Bowlby hadde tilknytning som utgangspunkt, og mente tilknytning til andre er en fundamental del av vår utvikling. Tilknytningen er forankret både biologisk og instinktivt. Den er så kraftig at den utløser tilknytningsatferd som for eksempel sinne og gråt når den blir truet. Dette har en viktig funksjon ved atskillelse som er midlertidig, men når den er permanent som ved

dødsfall, vil tilknytningen bli dysfunksjonell. Den sørgende vil slites mellom tilknytningsatferd og et behov får å leve videre uten den døde. For å håndtere dette mente Bowlby den sørgende må gjennom fire faser i sorgforløpet (Sandvik, 2003, s. 32).

Bowlby´s fasemodell:

- «Nummenhet (sjokk og benekting)
- «Skrik og leting (ofte preget av sinne og protest)»
- «Disorganisering og fortvilelse (depresjon og kraftløshet)»
- «Reorganisering (akseptering)»

(Sandvik, 2003, s. 32).

De senere årene har sorgarbeid som prosess i flere faser, blitt erstattet med teorier som går på at enhver sorg er personlig. Mennesker sørger ulikt på hver sin personlige måte. Psykologene Wortman og Silvers artikkel «Myths of coping with loss» (1989) utfordret tidligere teorier om sorg, sorgarbeid og sorgfaser (Dyregrov, 2006b).

«En konsekvens av den nyere forskningen er at vi nå har et mye mer differensiert og fleksibelt syn på sorg, og vi har ikke lenger en forventning om at det finnes en riktig måte å gå igjennom eller bearbeide tapsopplevelser på» (Dyregrov, 2006b).

De senere årene har medienes dekning av store kriser som tsunamien i Thailand, terrorhandlingen på Utøya, kvikkleireskredet på Gjerdrum og covidpandemien vært med på å skape større åpenhet rundt sorg og død. Synet vårt på sorg påvirkes av samfunnets signaler, om hvilke typer kriser vi skal bry oss om. Kriser der mange mennesker dør brått samtidig får større spalteplass enn selvmord, dødfødsler, demens og overdoser (Røkholt, Bugge, Sandanger, Sandvik, & Hansson, 2018, s. 67-68). Etter Ari Behns bortgang har det nok også blitt større åpenhet rundt selvmord. Tidligere ble Dagsrevyen ble sendt kl.19.00, men nå er det større dekning døgnet rundt. Jeg vil tro at også små barn fanger opp stemninger rundt det som skjer, og har spørsmål rundt det de ser og hører.

2.2 Barn i sorg

Simonnes (1995) skriver det i dag ikke hersker tvil blant fagfolk, at også barn er i stand til å sørge og forstå døden. Men det vil være store forskjeller på sorgreaksjoner og hvordan barn mottar et dødsbudskap, på kort og lang sikt. Barns reaksjoner kommer an på alder, utviklingsnivå, og på relasjonen barnet hadde til den som døde (s. 89-90). Barn er også pårørende etter tap av søsken eller foreldre. Hvor mange barn i Norge som er pårørende vites ikke, men ifølge UNICEF (2017) er det rundt 3000 barn under 18 år som mister sine foreldre. I tillegg er det mange som mister søsken eller andre i nære relasjoner. At det er et betydelig antall barn som er pårørende er det ingen tvil om, og dette er en gruppe med økt sårbarhet (Bergem, 2018, s. 17). Barn som tidlig mister foreldre eller tap av søsken kan forbindes med økte helseproblemer i form av blant annet depresjon og selvmordsforsøk i voksen alder. Dette er så alvorlig at det «må kalles et folkehelseproblem» (Dyregrov, Dyregrov, & Kristiansen, 2014).

I motsetning til voksne, vil barn ha vanskeligheter med å «holde styr på» sorgen. Den sitter rett og slett dypere hos barn. Den er derfor vanskeligere å oppdage, både for den voksne og for barnet selv. Derfor blir den ofte undervurdert. En utbredt oppfatning er at barn glemmer fort, og kommer over et tap mye raskere enn voksne, «fordi det glemmes at gjemt nok kan være glemt – men aldri forsvunnet for godt» (Ottesen, 2000, s. 26-27).

Etter tap av foreldre greier mange seg godt gjennom livet. Men ikke alle. Dette avhenger i høy grad av omsorgen barnet får i fra første øyeblikk etter tapet (Ottesen, 2000, s. 71). Simonnes (1995) forklarer at de som skal hjelpe må ha evne til å forstå barn i sorg. Hva slags hjelp man gir er avgjørende for at barnet skal komme seg gjennom sorgprosessen på en god måte. Det kan være vanskelig å hjelpe barn med å takle sorg og dødsfall, men nødvendig. Det må hele tiden tas hensyn til at barnet er et barn først og fremst, og også får oppleve å være første person i sorgen. Det vil si at barnet blir inkludert i sorgformidling og bearbeiding. Det er ikke bare far som har som har mistet sin kone, men også barnet som har mistet sin mor (s. 97). Det finnes

ikke standarsvar på hvordan barn opplever sorgen eller på hvordan de sørger. Det viktigste er et personale som virkelig bryr seg, og har vilje og evne til å hjelpe barna til å bearbeide det vonde (Sjøvik, 2014, s. 204). Kjennskap til barns ulike reaksjoner etter dødsfall, vil «legge grunnleggende premisser for en yrkesetisk vurdering». Etikken tar utgangspunkt i verdier. En grunnleggende verdi vil i denne sammenhengen være: «barnets beste – på kort og lang sikt» (Eidhamar & Leer-Salvesen, 2014, s. 159).

2.2.1 Barns forståelse av døden

«Barns forståelse av døden utvikles parallelt med barnets tankemessige modning gjennom barndommen» (Dyregrov, 2006a, s. 15). Videre påpeker Dyregrov (2006a) at barn under fem år ikke oppfatter døden som noe permanent, der alle livsfunksjoner har opphørt. At den døde aldri kommer tilbake er utenfor deres fatteevne. For dem er døden reversibel, og det er naturlig for dem å tenke at den døde trenger både mat, drikke og andre behov (s.15). Barn under 5 år skiller heller ikke mellom fantasi og sannhet, og kan bruke ordet død uten å helt forstå hele meningen med ordet. De har også problemer med å forstå rekkevidden av begrepet død. Derfor bør man unngå forklaringer på situasjonen, som gjør at barnet misforstår det som har skjedd. Dette kan for eksempel være omformuleringer som at den døde sover, sovnet inn eller har gått bort (Simonnes, 1995, s. 90-91).

Sjøvik (2014) refererer til Finger, som forteller at barn under tre år ikke har noen anelse om hva døden betyr eller fører til, men ved separasjon føler de sorg. Barn i alderen 3-6 år har heller ikke en realistisk forestilling på hva sykdom og død betyr, og det hender de kan gi uttrykk for at de selv og andre skulle vært døde. Når barn ikke helt forstår hva døden egentlig er, frykter de den heller ikke. Ofte kan sykdom og død være tema leken deres (s. 206-207).

Wirgenes (2000) mener kjennskap til barns normale utvikling i forhold til døden, er viktig i arbeid med barn i sorg (s. 15).

2.2.2 Barns sorgreaksjoner

Etter et dødsfall i barnets nære relasjon, må personalet i barnehagen være forberedt på mange ulike uttrykk for sorg hos barnet. Barns sorgreaksjoner ligner på mange måter de voksnes, «dette henger delvis sammen med at barn lærer sine reaksjoner av voksne» (Wirgenes, 2000, s. 10). Barn er gode på å tilpasse seg omgivelsene, lese og fange opp andres atferd og sinnsstemninger, både på godt og vondt. Spesielt barn i sorg. Dette fører ofte til at barn prøver å undertrykke og stenge inne sine egne følelser, av hensyn til voksne i relasjonen de sørger sammen med (Ottesen, 2000, s. 14). Dyregrov (2006a) mener «barnehage-personell bør ha elementær kjennskap til sorg og krisereaksjoner hos foreldre hvis barn eller ektefelle dør». Ved bedre forståelse for barnets omsorgsmiljø, vil man lettere forstå hvilken rolle man skal ta ved hjelp og støtte (s.75).

Barns evne til regulering av følelser er ikke fullt utviklet. De kan ofte skyve bort hendelsen og opptre som om ingenting har skjedd, og de har det bra så lenge følelsene utestenges (Dyregrov & Dyregrov, 2017, s. 18). De vanligste sorgreaksjonene hos barn er først og fremst angst, men også tristhet, lengsel og savn, sinne og oppmerksomhetskrevede atferd, skyld, selvbefredelser og skam, sterke minner, søvnforstyrrelser, skolevansker og kroppslige plager (Dyregrov, 2006a, s. 22). Det kan være vanskelig å skille vanlige sorgreaksjonene fra de mindre vanlige som kan være sosial tilbaketrekning, regressiv atferd, fantasier, personlighetsforandringer, fremtids pessimisme, vekst og modning, og grubling over årsak og mening (Dyregrov, 2006a, s. 35). Barn i førskolealder har ofte begrenset forståelse for situasjonen, og er mest passive og hjelpeløse når de blir rammet av dødsfall eller andre kriser. De er derfor mest avhengig av hjelp utenfra for å gjenvinne balanse (Dyregrov, 2006a, s. 59). Hvordan barn ønsker å uttrykke seg vil være individuelt når de har det vanskelig. Enkelte har det vanskelig uten at det kommer til uttrykk i barnehagen eller i hjemmet. De bærer det vonde inni seg uten å gi uttrykk for følelsene sine, mens andre reagerer mer åpenlyst med aggresjon, tristhet og sinne. Erfaring tilsier at barna som har det vanskeligst, er de som stenger inne sorgen og de vonde opplevelsene (Sjøvik, 2014, s. 206).

Når viktige tilknytningspersoner dør, kan barn i noen tilfeller utvikle traumatisk sorg. Det uttrykkes i form av tydelige traumesymptomer, og kan føre til kompliserte eller maladaptive sorgreaksjoner. Traumesymptomene inkluderer «affektive, atferdsmessige, fysiologiske, mellommenneskelige, kognitive og komplekse traumeproblemer». Dette er sorg som forstyrrer vanlige sorgresponser, og kan gå utover barnas sikkerhet, helse og utvikling (Cohen, Mannarino, & Deblinger, 2018, s. 49).

Det er viktig å ta i betraktning at det også kan være kjønnsforskjeller i reaksjonsmønstre. Det er en alminnelig oppfatning at gutter oftere er mer utagerende, mens jenter i sin sorg er mer innadvendte. En forskningsrapport fra barne- og ungdomspsykiatrien i Norge (Wessel Andersson, 2001) viser når det gjelder dokumenterte psykiske lidelser og atferdsproblemer etter traumatiske hendelser, er jenter underrepresentert. Gutter få oftere hjelp enn jenter for sine problemer. Det er grunn til bekymring hvis jenter blir oversett i denne sammenhengen. Bare 9 prosent av de som får hjelp av barne- og ungdomspsykiatrien er under opplæringspliktig alder, og det er de yngste barna som må vente lengst på hjelp (Sjøvik, 2014, s. 208).

Bugge (2003, s. 118) refererer til Antonovskys tre elementer for mestring som også er gyldig for barn.

1. «Å forstå situasjonen»
2. «Å ha tro på å finne løsninger»
3. «Å finne mening med hendelsen»

Ved brå død må barnet forholde seg både til tapet og de dramatiske hendelsene rundt situasjonen. Dette kan komplisere sorgen. Det kan få plager som vonde mareritt og drømmer som inneholder synsinntrykk, lukt og lyder fra hendelsen. Dette overskygger andre minner og bilder. Har barnet vært vitne til dødsfallet, kan det bli skvettent lenge i etterkant. Fysiologiske reaksjoner kan også utvikle seg, og det er vanlig med hodesmerter, magesmerter og kroppslige spenninger (Bugge R. G., 2008, s. 35).

Man være ekstra oppmerksom dersom et barn over tid fortsetter å fornekte et dødsfall fordi da trenger barnet hjelp (Fahrman i Sjøvik, 2014, s. 209).

2.3 Barnehagepersonalets forpliktelser i møte med barn i sorg

Barnekonvensjonen (1989) slår fast at barn har rett til omsorg. Personalet i barnehagen, er yrkesetisk forpliktet til å gi og møte alle barn i barnehagen på en god og omsorgsfull måte. Forpliktet til å være lydhør, oppmerksom, åpen, varm, kjærlig og møte hvert enkelt unike barn sitt behov. Det skal tilrettelegges i det allmennpedagogiske tilbudet når barn enten over lengre eller kortere perioder har behov for ekstra støtte, og man skal jevnlig vurdere om arbeidsmåtene fungerer og realiserer rammeplanen (Kunnskapsdepartementet, 2017). De har fått et oppdrag fra samfunnet «som stiller krav til faglighet og reflekterte og etiske vurderinger» (Tholin, 2015, s. 34).

Når et plutselig dødsfall skjer, «vil det kreve ulik tilnærming om dødsfallet skyldes kriminelle handlinger, ulykker eller sykdom» (Raundalen & Schultz, 2012, s. 29).

For lærernes menneskelighet og profesjonalitet, kan det være en stor utfordring å forstå at et barn kan være i dyp sorg måneder og år, etter å for eksempel mistet sin mor, og kan dermed tolke atferd som tegn på andre ting enn det egentlig er. Barn trenger voksne som er i stand til å lese tegnene på sorg, og som forstår hva det er som foregår (Eidhamar & Leer-Salvesen, 2014, s. 163).

2.3.1 Kunnskap og holdninger hos personalet

Røkholt (2016) stiller spørsmål ved hva man tenker om barn og sorg. Hun mener det er våre holdninger og hvilke «briller» vi ser gjennom, som styrer hvordan man håndterer ulike kriser. For barnet kan barnehagen være et viktig sted, som representerer trygge rammer som ikke har endret seg. Det er derfor viktig å reflekterer over eget ståsted, i møte med barn og familie i slike krisesituasjoner. Hun mener det må settes av tid til å reflektere, over hva hver enkelt i personalgruppen

tenker om barn og sorg, og om det å være barn. Ny erfaring og forskning, viser at på sikt vil barn få det bedre av å delta i det som kan være vanskelig. Men de er avhengig av å bli godt forberedt, å få være sammen med voksne de er trygg på (s. 1-2).

Sjøvik (2014) mener kunnskap om barn og voksnes sorgreaksjoner, er nødvendig for at personalet i barnehagen skal kunne gi støtte og vise god omsorg for de som rammes. Det kan være nyttig og bruke bildebøker og fortellinger i samtale med barn om døden. Men her må man være kritisk når det gjelder kvaliteten på både bilder og innhold, fordi barna lett kan identifisere seg med de aktuelle personene i handlingen. Ved å bruke slike fortellinger og bildebøker, vil det også hjelpe barn til å sette ord på sine tanker og følelser (s. 199-200). Traavik (2012) forteller at «et relevant spørsmål er om lærere og foresatte er innstilt på å ta opp dette temaet». Det eksisterer lærere i barnehager som er usikre på hva de skal svare barn når de kommer med spørsmål som er vanskelige, og de har en forventning til at det alltid må svares riktig. Traavik mener tanker og meninger omkring liv og død skal drøftes, men det er helt greit å si man ikke vet svaret på spørsmålet barna kommer med (s. 97)

2.3.2 Personalets støtte gjennom gode relasjoner

Dyregrov (2006a) mener barnehagelærere har stor betydning for ivaretagelse av barn sine behov etter dødsfall i nære relasjoner. Dette er fordi de kjenner det enkelte barnet og barnets personlighet. De kjenner «kulturen» som er i den enkelte gruppen eller avdelingen, og er «eksperter» på hvordan de skal formidle kunnskap til barn. Barnehagelærere er derfor en unik ressurs når det gjelder å ivareta barnas behov (s. 114-115). Eidhamar og Leer-Salvesen (2014) forklarer at det som spesielt er avgjørende for sorgarbeidet, er å møte barna der de er i sorgen. Er lydhør, oppmerksom, tålmodig og er «i stand til å lese tegnene på sorg» (s.160-163). Raundalen og Schultz (2012) mener man ved å aktivt ta del i opplevelsen barnet har av en krise, kan den bli til noe barnet videre kan lære av når pedagogen ser at krisen har et potensial i det pedagogiske arbeidet (s. 10). Videre forklarer de det er viktig å hjelpe barna videre til mestring og selvstendighet (s. 34). Men det kan også være vanskelig å unngå å selv blir påvirket av slike såre situasjoner, og kan selv bli både

trist og sorgtung. Vår evne til å kunne hjelpe henger sammen med evnen til å kunne forstå og kunne vise empati skriver Dyregrov (2006a, s. 154).

2.3.3 Bearbeiding av sorg gjennom samtale og aktiviteter

«Barn søker uttrykk for det de bærer inni seg», gjerne gjennom rollelek eller tegning. Det er derfor viktig å tilrettelegge for denne type lek slik at når barna er klare for det, så kan de gå inn i det (Wirgenes, 2000, s. 32). Dyregrov mener barn gjerne gjenskaper hendelsen i lek, for å mestre den. De gjenskaper den aktuelle hendelsen i lek slik de tror den har skjedd. Dette er med på å skape orden og sammenheng i tanker og kaos som barnet opplever, og som et ledd i mestring, og at voksne må derfor akseptere at denne type lek finner sted (2006a, s. 104-105). Desto yngre barna er, jo mer avhengige er de av lek. Det er i leken barn uttrykker og bearbeider følelsene sine, og leken er barnets måte å forsøke å forstå en uforståelig opplevelse eller situasjon (Bugge K. E., 2003, s. 107).

Når man skal samtale med barn om dødsfall, må man være forberedt på at slike samtaler vanligvis ikke blir lange. Barn slipper oss inn for ei kort stund, for så å skifte samtaleemne eller si «nå går jeg å leker». Spesielt de yngre barna kan vike ifra lange samtaler. Derfor er det viktig å huske at barn har mindre toleranseevne for sterke følelser enn det voksne har, og et kortere tristhetsspenn. Voksne kommuniserer gjennom språket, mens barn like gjerne velger andre typer uttrykksformer. Barn kan ofte gjennom tegning eller lek signalisere tankene sine til de voksne, uten at de voksne oppfatter signalene (Dyregrov, 2006a, s. 103).

Traavik (2012) mener det å samtale med barn om døden, kan være ubehagelig for mange voksne. I bildebøker er ikke døden lenger et tabu, men siden døden fortsatt i kulturen vår er et tabu så vil temaet være vanskelig å forholde seg til. Bruk av bildebøker som handler om døden er en fin måte å møte dette temaet på, og til god hjelp for bearbeiding av sorg. Dette kan være et godt redskap for å åpne opp for samtaler med barn (s. 77-78). I en masteravhandling i barnehagepedagogikk ved Høgskolen i Oslo og Akershus skriver Schanche (2015) at det kan oppstå

utfordringer i slike samtaler, fordi voksne har følelser i forhold til temaet som ikke har blitt bearbeidet (s. 109).

2.3.4 Foreldresamarbeid

Barnehagen må vise at også foreldrenes ønsker og behov ivaretas. Ofte så involverer sorgen hele familien. De trenger derfor å bli lyttet til, føle at de bli ivaretatt og trygge på at barnet blir tatt godt vare på i barnehagen. God kommunikasjon mellom hjem og ansatte i barnehagen er svært viktig. Det kan også være situasjoner hvor det er behov for å informere alle foreldre og barn. Da må man huske på at når det gjelder personlige forhold, har personalet lovpålagt taushetsplikt (Utdanningsdirektoratet, 2016). Tett kontakt med hjemmet er av stor betydning for hvordan barnet greier seg etter et dødsfall (Bergem, 2018, s. 223).

2.3.5 Beredskapsplan

Mange barnehager opplever dødsfall som vil ramme nærmiljøet på en eller annen måte. De må derfor være godt forberedt på hvordan man skal håndtere slike situasjoner. Bugge (2008) skriver at barnehagen er «pålagt å ha beredskapsplaner for ulike situasjoner». Hvordan disse skal utformes er det skrevet håndbøker om. I planene er det viktig at barnas initiativ ikke blir passivisert, ved at de voksne kommer med oppskrifter (s. 68-69). Har man planlagt godt og er mentalt godt forberedt i forkant for kritiske hendelser og dødsfall, så sier tidligere erfaring at det vil gi bedre håndtering av slike hendelser, enn at man bare «tar det som det kommer» (Dyregrov, 2006a, s. 113). Det bør derfor være en profesjonsetisk plikt å ha tenkt gjennom dette på forhånd (Eidhamar & Leer-Salvesen, 2014, s. 162).

3 Metode

I dette kapitlet skal jeg gjøre rede for metoden jeg valgte for å få nærhet til barnehagefeltet, gjennom et semistrukturert intervju. Problemstillingen blir belyst nettopp gjennom denne nærheten (Dalland, 2017, s. 51).

3.1 Forskningsmetode og design

For å finne svar på hvordan pedagogiske ledere har ivaretatt og støttet barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner, valgte jeg kvalitativ metode med semistrukturert intervju.

3.1.1 Kvalitativt intervju

Med en kvalitativ tilnærming til stoffet vil jeg få tak i informantenes egne opplevelser, meninger og beskrivelser av situasjonen. Dette er formålet med den kvalitative metoden (Dalland, 2017, s. 65).

Kvale & Brinkmann (2015) viser til det semistrukturerte livsverdenintervjuet som en type tilnærming når det er intervjupersonens egne perspektiver skal forstås. Jeg som intervjuer søker etter deres egne fortolkninger av erfaringene, beskrivelser og meninger av fenomenet intervjuet handler om. I dette tilfellet er det fenomenet sorg som mitt forskningsprosjekt handler om (s. 46).

Når jeg utarbeidet intervjuguiden (vedlegg 2) så var det med utgangspunkt i problemstillingen, barnehagens styringsdokument og hva teorien sier om barn i sorg. Dette for å få kunnskap og forståelse om temaet. Jeg tenkte grundig gjennom hvordan spørsmålene i intervjuguiden ble strukturert og formulert, slik at jeg fikk åpne spørsmål som belyste problemstillingen. Jeg valgte å stille «kan du fortelle» og «hvordan opplevde du situasjonen» spørsmål. Dette for å få ei fremstilling som er mest mulig spontan, og mine intervjupersoner vil fortelle og beskrive (Dalland, 2017, s. 78). Dette var en lang prosess med mange justeringer underveis. Jeg forsøkte også å skape en god fremtoning i spørsmålene, slik at informantene ikke følte det var eksamen eller et avhør.

3.1.2 Valg av informanter

Jeg valgte et strategisk valg når jeg kontaktet informanter (Dalland, 2017, s. 74). Kvalitativt intervju tar sikte på å gå i dybden, det er derfor viktig at antall

intervjupersoner ikke er for stort (Dalland, 2017, s. 76). Jeg ønsket derfor fire pedagogiske ledere fra ulike barnehager.

Jeg kontaktet barnehager i egen kommune ved personlig oppmøte, etter anbefaling fra veileder. Dette ble ikke godt mottatt. Jeg ble oppfordret til å ta kontakt på mail eller telefon, med tanke på covidpandemien vi står i. Jeg valgte derfor å ringe rundt til flere barnehager. Etter mange svar om at de ikke hadde erfaring med dette, valgte jeg å sende ut mail til andre barnehager. I mailen beskrev jeg formålet mitt som var et ønske om å komme i kontakt med pedagogiske som har erfaring med barn som har opplevd dødsfall i nære relasjoner, og om de ville dele sine erfaringer i bachelorprosjektet mitt. Jeg la ved samtykkeskjema og brev (Vedlegg nr. 1), som inneholdt all nødvendig informasjon om meg selv og forskningsprosjektet.

Etter noen dager tok jeg kontakt på telefon, for å høre om de hadde mottatt mailen. Her traff jeg på en del utfordringer. Etter å ha møtt opp personlig, ringt, og sendt mail til tilsammen 104 barnehager rundt om i landet, var det bare å ta innover seg at det var mer krevende å få tak i informanter enn jeg hadde trodd. Mange svarte at de heldigvis ikke hadde erfaring med dette, andre hadde sendt mailen videre til pedagogene og noen hadde ikke tid. De fleste svarte ikke i det hele tatt. Denne frustrasjonen er jeg ikke alene om. I et debattinnlegg stiller Kristine Lund Klippenvåg (2017) spørsmålsteget ved hvordan man skal kunne klare å skrive praksisnære og profesjonsrettede oppgaver uten å ha kontakt med de som utøver yrket, og hun peker videre på at «det er vel et felles mål å utdanne gode, kompetente og kunnskapsrike lærere?». I mitt tilfelle så står vi som sagt midt oppi en covidpandemi. Det kan være ekstra travelt i barnehagene, og har muligens ikke tid til bachelorstudenter. I tillegg kan sorg kan være et sårt tema. Det kan kanskje være vanskelig for enkelte, å fortelle til andre hvordan de selv har håndtert slike hendelser.

3.1.3 Endring av datainnsamlingsmetode

Etter anbefaling fra bekjente, så forsøkte jeg å få informanter gjennom Facebookgruppen «idebroen». Jeg skrev et innlegg der jeg etterlyste pedagogiske ledere, som hadde erfaring med barn i sorg etter dødsfall i nær relasjon. Dette

resulterte i to pedagogiske ledere og en daglig leder, som gjerne ville dele sine erfaringer med meg.

3.1.4 Postintervju og informanter

Informantene fortalte om travle dager. De ønsket derfor å svare på intervjuguiden skriftlig, gjennom et postintervju. Postintervju kan gi mulighet for mer omfattende og lengre spørsmål, og «mulighet for absolutt anonymitet» (Dalland, 2017, s. 126).

Informantene har jeg valgte å kode med fiktive navn. Dette for å sikre deres anonymitet og skape bedre leseflyt i oppgaven.

KARI	TRINE	LISE
<ul style="list-style-type: none"> • Kvinne, 40 år. • Fra tettsted på Østlandet. • Utannet barnehagelærer. • Pedagogisk leder siste tre år i en privat avdelingsbhg. • Har 10 års erfaring fra barnehage. • Utgangspunkt i oppgaven er hennes erfaring med jente 4 år, som mistet far i kreft etter langtids sykdomsforløp.	<ul style="list-style-type: none"> • Kvinne, 53 år. • Fra liten by på Vestlandet. • Utdannet førskolelærer. • Pedagogisk leder i kommunal bhg. • Har 30 års erfaring fra barnehage. • Utgangspunkt i oppgaven er hennes erfaring med to barn på 2 og 4 år som mistet lillebror.	<ul style="list-style-type: none"> • Kvinne, 46 år. • Fra liten by i Nord-Norge • Utdannet barnevernspedagog med tillegg innen ledelse. • Daglig leder i 19 år i en privat bhg. • Utgangspunkt i oppgaven er hennes erfaring med jente på 3 år som mistet mor uventet, og en gutt på 5 år som mistet mor etter sykdom.

Fig 1: Oversikt over informanter.

3.1.5 Datainnsamling

Etter at jeg fikk kontakt med informantene, hadde vi god dialog i forkant av postintervjuet. Dette for å skape tillit og bli kjent med hverandre. Jeg kunne selvfølgelig brukt zoom eller telefon, men informantene fortalte om travle dager og ville helst skrive svarene rett inn i intervjuguiden. Dalland (2017) forklarer at denne

type intervju, gir informanten anledning til å svare når det passer i eget tempo (s. 126). Selv om det ble postintervju, så ble ikke intervjuguiden endret på. Når jeg fikk tilbake svarene, så registrerte jeg at svarene hadde ulik lengde. Den ene hadde ikke svart på spørsmålene direkte, men skrev en sammenhengende tekst som inneholdt de fleste elementer fra intervjuguiden.

3.1.6 Analyse og bearbeiding

I arbeidet med å analysere datamaterialet, startet jeg med å lese nøye gjennom besvarelsene, for å se innholdet i lys av kunnskap som jeg tidligere har presentert (Dalland, 2017, s. 88).

Jeg gikk grundig gjennom materialet og så etter ulike mønster og sammenhenger. Jeg laget meg en skisse, for å få orden og struktur i materialet. På bakgrunn av spørsmålene i intervjuguiden, satt jeg opp tema i forhold til hva problemstillingen søkte svar på. Jeg brukte ulike farger for hvert tema, og markerte i teksten når jeg hentet ut relevant materiale i forhold til problemstillingen. Postholm og Jacobsen (2011) beskriver det som en prosess der man tar teksten ifra hverandre og studerer delene hver for seg for å forstå helheten bedre. Så må delene settes sammen igjen, men som nå består av de enkelte delene man har fått en bedre forståelse av. Dette er noe som stadig vil være i endring. Til slutt må teksten forståes, fortolkes, og tilføres mening (s. 102-103). Skissen jeg laget viser jeg her:

Fig 2: Skisse som viser de ulike temaene jeg har valgt på bakgrunn i teorien fra kapittel 2 og intervjuguiden (Vedlegg 2).

3.2 Metodekritikk

Dalland (2017) beskriver metodekritikk som en vurdering av hvordan metoden fungerte (s. 225). Det er forventet at jeg vurderer datamaterialet mitt på en kritisk måte. Da er det en del spørsmål jeg må stille når innhentet datamateriale skal vurderes, som Dalland (2017, s. 230) beskriver i følgende punkt:

- Beskriver materialet godt nok om temaet barn i sorg?
- Er det noe jeg har oversett?
- Kan min egen erfaring som et barn i sorg ha påvirket og gjort meg nærsynt?
- Er det opplysninger jeg savner?

Når det ble postintervju i dette tilfellet, og informantene ikke hadde kjennskap til min personlige nærhet på temaet, så mener jeg de heller ikke ble påvirket av meg når spørsmålene ble besvart, men Dalland (2017) mener slike intervju kan gi liten mulighet til å kontrollere om den som skal svare på spørsmålene, i det hele tatt har forstått spørsmålene og tolket de riktig (s. 126). Jeg kunne nok gått enda dypere og

fått flere opplysninger ved et besøksintervju. Jeg vil videre vurdere datamaterialet jeg har innhentet ved å gjøre rede for reliabilitet, validitet og generalisering.

3.2.1 Reliabilitet, validitet og generalisering

Wallen 1993 (sitert i Dalland, 2017) forklarer at det finnes kunnskapskrav og metoderegler, der metodene må gi troverdig kunnskap. Det betyr at reliabilitet og validitet må være oppfylt, for at det skal fremstå som troverdig. Reliabilitet betyr pålitelighet, og handler om at målingene må bli utført riktig, og eventuelle feilmarginer angis. Validitet står for gyldighet og relevans. Det betyr at det som undersøkes må være relevant og gyldig for problemet som man undersøker (s. 40). Generalisering handler om overførbarhet. Det vil si om den kunnskapen vi produserer kan overføres til andre situasjoner som er relevant (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 290).

3.2.1.1 Reliabilitet

I kapittel 3.4 og 3.5 har jeg beskrevet og forklart hvordan jeg har hentet inn datamateriale, og hvordan dette har blitt analysert. Dalland (2017) forklarer at datamaterialet må være samlet inn på en måte som gjør materialet pålitelig. Dette betyr at i prosessen, så må de ulike leddene være fri for unøyaktigheter (s. 60). Jeg har forklart utfordringene jeg har møtt på under dette prosjektet. Jeg hadde i hovedsak planlagt besøksintervju. Dette for å kunne oppklare misforståelser, forklare spørsmålene grundig, og legitimere meg. Når det i dette tilfellet ble postintervju, og jeg hadde god dialog med informantene hele veien, så kan det være at de har misforstått spørsmål i intervjuguiden. Et slikt intervju stiller også krav til skrive- og leseferdigheter. Det gir også liten mulighet til å kontrollere om det faktisk er rett person som har besvart spørsmålene mine (Dalland, 2017, s. 126). Spørsmålene i intervjuguiden ble nøye planlagt opp imot problemstillingen, med god veiledning fra veileder. Ved at jeg startet med spørsmål der informantene fikk fortelle om seg selv, så mener jeg dette gav en troverdig fremstilling av materialet. De har også beskrevet godt om sine erfaringer med barn i sorg. Med såpass få informanter kan dette forskningsprosjektet inneholde store feilmarginer. Det vil ikke kunne beskrive eller gi svar på hvordan resten av barnehagene i Norge, har ivaretatt og støttet barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner.

3.2.1.2 Validitet

Et grunnleggende krav er at det jeg forsker på må være relevant og gyldig for problemstillingen. Ved å velge den kvalitative metoden med semistrukturert intervju, så mener jeg det har bidratt til å gi relevante svar på det jeg har undersøkt, og jeg har forklart og begrunnet mine valg gjennom hele prosessen. Fordi jeg har for få informanter vil det gi begrenset gyldighet, men vil allikevel være relevant i forhold til problemstillingen. I arbeidet med intervjuguiden, så leste jeg først gjennom relevant faglitteratur om temaet. Dette for å lage spørsmål som belyste alle sider ved problemstillingen. Dette bidrar til å gjøre datamaterialet relevant, men det kan være at informantene har misforstått spørsmål og at jeg har tolket svarene feil (Dalland, 2017, s. 60).

3.2.1.3 Generalisering (ytre validitet)

«Målet for en kvalitativ studie er ikke å generalisere de resultatene man finner, men å gi rike beskrivelser av det man har studert» (Bergsland & Jæger, 2014, s. 80-81). Det er heller ikke mange nok informanter til at dette forskningsprosjektet er generaliserbart. Men jeg håper allikevel dette kan gi andre som arbeider i barnehage, inspirasjon til hvordan man ivaretar og støtter barn i sorg.

3.2.2 Forskningsetiske vurderinger

Barn i sorg kan være et sårt tema. Det er derfor viktig jeg gjør noen etiske vurderinger i prosessen. Slike vurderinger omfatter alle sider ved en forskning (Dalland, 2017, s. 236). Før postintervjuet sendte jeg informasjonsbrev og samtykkeskjema til informantene (Vedlegg 1). I brevet ble de informert om forskningsprosjektets tema, litt om meg selv, hva jeg ønsket av opplysninger og rettigheter, som å trekke seg når de måtte ønske. Dette er viktig slik at den som intervjues, er klar over hva det innebærer å delta i forskningsprosjektet (Dalland, 2017, s. 240-241). En kan kanskje stille spørsmål ved om Facebookgruppen «idebroen», var riktig fremgangsmåte å innhente informanter på. Men jeg fikk kontakt med personer som virkelig ønsket å dele sine erfaringer, og som mente temaet er svært viktig. Det ble tydelig forklart at både jeg og veileder har taushetsplikt. Jeg vil

også understreke at innlegget jeg skrev, ble slettet etter at informantene tok kontakt. Videre dialog ble utvekslet på mail.

4 Presentasjon av empiri

I dette kapitlet vil jeg presentere de viktigste funnene fra analyseringen av datamaterialet. Jeg har brukt skissen i kapittel 3.1.6 som utgangspunkt. Dette gjør jeg for å presentere funnene på en oversiktlig og tydelig måte, og for å legge til rette for drøftingsprosessen (Dalland, 2017, s. 200).

4.1 Hva pedagogisk leder mener er viktig i møte med barn i sorg

På spørsmål om hva som er viktig i møte med barn i sorg, svarte informantene ulikt.

Kari mener det er viktig å kjenne seg selv som voksen så godt, at man er i stand til å ta imot sorgen når den kommer.

Trine mener det ikke finne noe fasitsvar på dette, men hele tiden kommer an på. Hva er ditt eget forhold til døden, hvordan vil du snakke om dette temaet? Hvordan er forholdet til familien? Hvordan takler de ansatte situasjonen? En må vurdere hver enkelt situasjon om hvem, hva og hvordan, og med mellommenneskelige relasjoner.

Lise mener å anerkjenne barnas følelser, være nær, gi mye omsorg er viktig, men «TID og ressurser er bestandig en utfordring når barn trenger ekstra oppfølging».

4.2 Barns sorgreaksjoner: Lederes narrativer

Kari skriver at jente på 4 år som mistet far i kreft hadde veldig varierende atferd i tiden før dødsfallet. Det kunne være det sprudlende og fornøyde barnet som fungerte fint, til det å dette helt ned og begynne å gråte under måltidet. Dette var veldig varierende og hang ofte sammen med hvordan tilstand pappaen var i hjemme, eller om pappaen var på sykehuset for å få behandling. Atferden var også ofte et speil av mor, noe som ble registrert av personalet i hente – og bringe situasjoner. Etter at faren døde endret atferden seg. Den ble mer lik slik den var før sykdommen. Barnet

virket lettet. Men det var også tunge dager hvor barnet søkte mye voksenkontakt. Den største endringen var at det alltid ville ha oversikt, over hvor de voksne var og når de kom og når de gikk. Dette var noe som barnet ikke hadde behov for tidligere, men som barnet begynte med etter dødsfallet.

Med barna på 2 og 4 år som mistet lillebror, forklarer Trine det var mye gråt og klemming. Det var rom for alt. Det ene barnet hadde et lite fotoalbum med bilder av «lillebror» med seg i barnehagen. Det ble ikke snakket så mye om bildene, men for han var det å bære rundt på dette en veldig viktig del av bearbeidingsprosessen.

Lise skriver at jente på 3 år som mistet mor uventet sørget veldig, ville være alene under bordet, eller bare sitte på et fang og lese bok. Hun hadde mange spørsmål om mamma, om mamma var en engel eller en stjerne. Kort tid etter dødsfallet måtte hun flytte til pappa, på en annen plass og begynne i ny barnehage. Gutten på 5 år som mistet mamma virket uberørt, men man kunne se at han falt i dype tanker, han ville ikke snakke om mamma. Lise legger også til en erfaring hun hadde med en jente på 4 år, som mistet sin kusine. Hun lekte «døden-leker» i lang tid etterpå, både alene og sammen med andre barn.

4.3 Hvordan har barnehagen vært en støttende arena

Kari skriver at barnehagen har vært en støttende arena for barn og deres familier etter dødsfall. Den vil ofte være det stedet barnet opplever som normalt. Barnehagen må gå i dialog med hjemmet for å finne de beste løsningene for barnet, og la barnet også få styre prosessen på sin måte. Egne følelser må jobbes med når det kommer til slike tema. Hele personalgruppen må ha forståelse for hvorfor man til tider bruker mye tid med barn som er i sorg.

Lise beskriver barnehagen som en god omsorgsarena, med god kunnskap om barn, noe som kan være til god hjelp og støtte for både barn og familiene deres. I samarbeid mellom barnehage og hjem, finner man gjerne de beste løsninger for og rundt barnet og familiene. Det vil også være rom for distraksjoner for barna fra

sorgen med tanke på lek med andre barn. For noen barn vil dette være et fristed fra sorgen/sørgende foreldre/familie. For familien hjemme er det godt å vite at barnet har det bra, og får god omsorg i barnehagen.

4.3.1 Bearbeiding av sorg gjennom samtale og aktiviteter

Kari forteller de hadde samtaler med barna når de ønsket det. De fulgte barna på det de kom med. Samtalen handlet om hva man følte i slike situasjoner. At noen ble lei seg og ville gråte masse, mens andre kunne bli sinte. Noen kunne til og med føle seg litt glad, fordi man visste at den som var syk ikke hadde vondt lenger. Jente 4 år som mistet pappaen sin sa en god stund etter dødsfallet at nå var hun litt glad, men det kunne hun ikke si til mammaen sin fordi da ble mamma lei seg. Kari ga bekreftelse til barnet om at dette er en helt ok følelse. Barnet forklarte at hun var glad fordi hun nå visste at pappa ikke hadde det vondt lenger, for det hadde han før han døde.

Trine forteller at det i etterkant ble snakket mye om hendelsen med «lillebror». Det ble tegnet og snakket masse. «Farvel Rune» var en mye bakt bok. Lise har fulgt barnas initiativ og lest bøker om tema hvis barnet ønsket det, og snakket om det barnet måtte undre seg over.

4.3.2 Sorg i det pedagogiske arbeidet

Uformelle hverdagssituasjoner: Trine mener de får prøvd seg om slike tema når barna kommer med mange forskjellige variabler som «en blomst dør jo, jeg skal skyte deg no, fisken vi spiser er jo dø og knuser en kopp- er den død??».

Systematisk pedagogisk arbeid: Lise forteller at dette er tema som har blitt tatt opp på ped-leder møter, men ikke på personalmøter. Det er ofte samtaler og refleksjon blant personalet når barn opplever sorg ved samlivsbrudd. Kari skriver at dette er tema man bør jobbe med hele tiden, slik at når det kommer situasjoner hvor dette blir nært så har man allerede en «grunnmur» for videre arbeid både med barn, ansatte og foreldre. En må selv kjenne på hva, hvordan og hvorfor et slikt tema påvirker en.

Beredskapsplan og rutiner: Alle informantene forteller at de har rutiner og beredskapsplaner. Kari forklarer at da sorg er personlig så er dialog og tilgjengelighet viktig. Det samarbeides også med andre instanser som er naturlig i enhver situasjon når det kommer til sorg. Dette kommer helt an på hva og hvordan. I situasjonen med far som døde etter langtids sykdom, så ble det samarbeidet med sykehuset, PPT og helsestasjonen. Gjennom åpen og god dialog ble det jobbet for å skape en så trygg hverdag for barnet som mulig. Lise og Kari uttrykker at da de tidligere arbeidet som assistenter, så skulle de ønske det hadde vært hadde vært bedre veiledning i hvordan man skulle møte både barn og familie i slike situasjoner.

4.3.3 Samarbeid med hjemmet

Kari skriver de har hatt god dialog og spilt veldig på lag med familiene. Selv om barnet alltid har kommet først, så har dei vist at dei er der for familien også. For familien med far som var syk lenge i forkant, ble det brukt god tid på å sette opp en plan på hva som kunne være lurt. Far var også med på å lage planen sammen med PPT og sykehuset, slik at barnehagen kunne møte familien og barnet på en god måte. Det viktigste er å vise man er tilgjengelig hvis de har behov for det. I noen tilfeller med barn i sorg har hun opplevd det som krevende å få foreldrene med «på lasset», fordi det ofte er vanskeligere å møte deres behov. Andre ganger kan samarbeid føre til at barnehagepersonalet er til stede i gravferden, som Trine skildrer i situasjonen med brødrene på 2 og 4 år som mistet lillebror. Der var det stor åpenhet om hendelsen, og barnehagen var godt representert i begravelsen.

Etter hendelsen der jente 3 år mistet mor uventet og gutt 5 år mistet mor, så forteller Lise at det ble det satt av ekstra tid i hente og bringe situasjonene, hvis de hadde behov for lengre samtaler. Det ble også prøvd å ha ekstra personale tilgjengelig ved behov for ekstra oppfølging.

4.3.4 Personalsamarbeid

Informantene beskriver et godt personalsamarbeid. Kari mener det er viktig at personalgruppen har snakket om hvordan man møter familiene når de kommer med sorgen sin, slik at de står støtt og rustet til å ta imot sorg fra barn og foreldre. Lise forteller de ofte har samtaler og refleksjon blant personalet om sorg ved foreldres

samlivsbrudd, men har ikke inkludert resten av personalet når det kommer til sorg som tema i forbindelse med død. Trine skildrer et godt samhold i hele barnehagen da barna på 2 og 4 år mistet lillebror.

5 Drøfting av empiri

I denne delen vil jeg drøfte funnene mine i samspill med teori, som jeg har presentert i kapittel 2. Jeg har valgt abduksjon som metode. Dette er en pragmatisk tilnærming som pendler mellom egen empiri og etablert teori (Bergsland & Jæger, 2014, s. 67). Dette gjør jeg for å komme frem til det beste svaret på problemstillingen:

«Hvordan har pedagogisk leder arbeidet for å ivareta og støtte barn etter dødsfall i nære relasjoner?»

5.1 Hva pedagogisk leder mener er viktig i møte med barn i sorg

Informantene hadde ulike forklaringer på hva de mener er viktig i møte med barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner.

5.1.1 «Å kjenne seg selv»

Kari forklarer at for å være «i stand til å ta imot sorgen», så må man kjenne seg selv. Dette støttes av Røkholt (2016), som mener det i møte med barn som er pårørende er det viktig å ha reflektert over hvor man selv står, og våre holdninger er det som styrer hva man velger å gjøre i situasjonen (s. 1).

5.1.2 «Finnes ikke fasitsvar»

Studier har vist at sorg kommer i forskjellige former med varierende uttrykk og lengde, avhengig av forhold som ved omgivelsene, ved situasjonen og ved personen selv (Sandvik, 2003, s. 16). Som personell i barnehagen har man et ansvar for å være oppmerksom på barnas behov, og være tilgjengelig når barna trenger trøst og støtte slik som Kari og Lise forklarer. Dette kan relateres til det som Dyregrov (2006a) mener, at dersom barnet har et voksent omsorgsmiljø der de blir møtt med forståelse og innsikt, så vil barnet kunne «mestre selv de mest dramatiske situasjoner» (s. 14).

5.1.3 «TID og ressurser»

Lise uttrykker at tid og ressurser bestandig er ei utfordring når barn trenger ekstra oppfølging. Dette tolker jeg som at hun mener viktige ting i møte med barn i sorg og andre krisesituasjoner blir hemmet av mangel på tid og ressurser. Barna får ikke den oppfølgingen som de har krav på, og behov for på grunn av dette. Eidhamar og Leer-Salvesen (2014, s. 163) forklarer at i forbindelse med sorg, så er tålmodighet en av de viktigste yrkesetiske dydene. Man kan vel kanskje stille spørsmål ved hvordan man prioriterer i slike sammenhenger? Hva er det som får mest tid og ressurser i barnehagen? Det ikke ukjent at det er tidspress og mangel på personal i barnehagene, men Kari mener at som pedagogisk leder er det viktig å jobbe godt med personalet, slik at de har forståelse for hvorfor man til tider har brukt mye tid med barna som er i sorg. Som nevnt tidligere i kapittel 2.3, har alle barn rett til omsorg. Personalet i barnehagen er yrkesetisk forpliktet til å gi og møte alle barn i barnehagen på en god og omsorgsfull måte. Man skal møte hvert enkelt barns behov, og det allmennpedagogiske tilbudet skal tilrettelegges når barn enten over lengre eller kortere perioder har behov for ekstra støtte (Kunnskapsdepartementet, 2017, Barnehagen som pedagogisk virksomhet). Alle tiltak man gjør i barnehagen skal være til «barnets beste», og dette er sterkt understreket i barnevernsloven (Eidhamar & Leer-Salvesen, 2014, s. 48). Sjøvik (2014) skriver at det er et krav at barnehagen viser handlekraft og tar ansvar når barn «har behov for ekstra hjelp og støtte» (s. 223), og de «skal bli møtt med ekstra oppmerksomhet og forståelse i enhver livssituasjon som er spesielt vanskelig for dem» (s. 211).

5.2 Pedagogisk leders erfaringer med forventet og uventet dødsfall

Informantene forteller om ulike erfaringer etter dødsfall og med barns sorgreaksjoner. Sjøvik (2014) forklarer at barna må få hjelp til å bearbeide sorgreaksjonene sine når de er i barnehagen. Dette kan skje gjennom lek med andre barn og fortrolige samtaler med en eller flere av personalet (s. 211).

5.2.1 Støtte ved dødsfall etter langtids sykdomsforløp

I situasjonen der jente 4 år mistet far i kreft, forklarer Kari de i forkant hadde snakket mye om hva denne sykdommen kunne gjøre, og at man hele tiden forsøkte å finne medisiner som kunne forhindre at pappaen døde, men at man hele tiden var usikker på utfallet. De fikk bøker de hadde fått på sykehuset som fikk være tilgjengelig i barnehagen, og ble lest sammen med barna. Den ene boken var «*kjemomannen Kasper og jakten på den sure kreftcellen*». Dyregrov (2006a) mener det ofte glemmes at også barn trenger oppdateringer på sykdomsutvikling og eventuelle endrede prognoser, og refererer til Christ mfl. (1993) som påpeker at mange barn har vanskeligheter med å kunne forstå hva «sykdom, behandling og endring i sykdomstilstand betyr». De har behov for forklaringer på alt som skjer, både hva, hvordan og hvorfor det skjer (s. 96). Et forventet dødsfall vil gi både barn og voksne en mulighet til å kunne forberede seg på det som skjer, både praktisk og psykisk. Det vil bidra til mindre sjokkartete reaksjoner, og som regel lette sorgarbeidet når man har fått mulighet til å ta avskjed (Sjøvik, 2014, s. 211). Dette støttes også av Dyregrov (2006a), men som også legger til at uansett om man er mentalt forberedt så vil det medføre umiddelbare sorgreaksjoner (s. 20).

5.2.2 Barns sorgreaksjoner ved dødsfall etter langtids sykdomsforløp

Dyregrov (2006a) peker på at barns manglende toleranse for sterke følelser gjør at de kan skyve bort fra bevisstheten det som har skjedd over lengre tid, og de kan oppføre seg som vanlig (s. 41). Et barn i sorg kan vise varierende atferd, slik som eksempelet med jenta på 4 år som Kari skildrer. Slike reaksjoner kan være på grunn av store påkjenninger for barnet. Det å vente på noe som kan skje med en blanding av håp og fortvilelse er svært belastende for et barn (Dyregrov, 2006a, s. 66). Atferden var også ofte et speil av mor, noe som ble registrert av personalet i hente – og bringe situasjoner. Det kan henge sammen med at mor er rollemodell for barnets sorgatferd (Bugge K. E., 2003, s. 107), og Ottesen (2000) påpeker at barn er dyktige på å lese omgivelsene sine, fange opp sinnsstemninger, og tilpasse seg voksne sine vekslende behov (s. 14). Å bo sammen med en som er alvorlig syk er nok svært krevende, og jeg vil tro det ikke er til å unngå at stemningen i hjemmet blir betraktelig endret. Ottesen (2000, s. 64) mener når et barn er vitne til slik pinefull lidelse, så vil de oppleve døden som en lettelse slik som Kari opplevde at jenta var etter farens

død. Etter et dødsfall så forklarer Dyregrov (2006a, s. 37) at barn kan endre karakter, som kan vise seg i form av at de blir mer vaksomme slik som jenta på 4 år ble i etterkant.

5.2.3 Støtte etter et uventet dødsfall

Ved å delta i begravelsen så kan det bidra til at guttene på 2 og 4 år har trygge voksne de kan støtte seg til, slik at foreldrene kan delta fullt og helt i seremonien, og ikke trenger å rette oppmerksomheten mot barna ifølge Dyregrov (2006a, s. 85).

Det er i hente- og bringe situasjoner barnehagepersonell oftest møter foreldre, og det at Lise satt av ekstra tid til dette mener jeg er en fordel. Dette støttes av Røkholt (2016) som mener at ved å tilby en «åpen dør», så gir det foreldrene en stående anledning til å diskutere hvordan barnet har det i barnehagen (s. 4).

5.2.4 Barns sorgreaksjoner etter et uventet dødsfall

Bæring av fotoalbum kan jeg relatere til det Wirgenes (2000, s. 30) beskriver som en «kunnskapsknagg». Dette er et minne som følelsene og tankene til barnet kan hekte seg på og knytte seg til. Han forklarer videre at for barn er bildealbum viktig i sorgprosessen, fordi det holder minnet levende (s. 35). En slik dveling ved minnet kan bidra til lindring av tapet, og gi barnet nærhet til den døde ifølge Dyregrov (2006a, s. 27).

Dødsfall som skjer uventet og plutselig kan være svært vanskelige. Jenta på 3 år Lise forteller om er ikke mentalt forberedt, og tryggheten hennes som i dette tilfellet er mor, blir brått revet bort forklarer Dyregrov (2006a, s. 65). Jenta sørget veldig og ville ofte være alene under et bord. Dette kan henge sammen med det som Dyregrov (2006a) beskriver, at savn, tristhet og lengsel kan vise seg ulikt. Enkelte kan sørge og gråte veldig, og tristhet kan også vise seg ved at barnet vil være alene og gjemmer seg (s. 26). Det kan også være slik som Ottesen (2000) forklarer, at hun ønsket å bli funnet av en kjærlig voksen hun er trygg på (s. 53). Lise forteller hun hadde mange spørsmål om mamma, om mamma var en engel eller en stjerne. I

denne alderen har ikke barnet realistiske forestillinger på hva sykdom og død betyr (Sjøvik, 2014, s. 207), men de søker forklaringer og sammenhenger slik at de kan forstå, og i denne alderen stiller de gjerne direkte og gjentatte spørsmål (Wirgenes, 2000, s. 31). Videre skriver hun at gutten på 5 år som mistet mamma virket uberørt, men man kunne se at han falt i dype tanker. Ville ikke snakke om mamma. Dette kan sees i sammenheng med det som Wirgenes (2000) skriver at sorgen tar stor «plass i barnets indre verden», og når inntrykkene blir for store og for mange så vil man forsvare seg. Det å «bli litt borte» når ting blir for vanskelige er en helt naturlig strategi (s. 19). Men det kan også være slik som Sjøvik (2014, s. 209) forklarer at barnet prøver å beskytte seg mot en angst som er for stor til at barnet greier å ta det innover seg. Sjøvik (2014) refererer til Fahrman som mener det er naturlig å fornekte traumer slik jenta på 3 år som Lise forteller om gjorde, men om dette fortsetter over tid så må man være oppmerksom. «Da trenger barnet hjelp!» (s. 209).

Noen ganger bor ikke foreldrene sammen, og jente 3 år Lise forteller om, måtte flytte til faren som bodde et annet sted og starte i ny barnehage. Jeg mener dette kan komplisere sorgen for barnet, og Dyregrov (2006a) forklarer at det er viktig å skape trygghet ved å opprettholde rutiner som er kjente og kjære for barnet. I en utrygg situasjon vil barnehagen være et fast holdepunkt (s. 107). Dette støttes også av Bergem (2018, s. 140) som mener barnet i en slik situasjon har behov for at hverdagens rutiner opprettholdes, og Wirgenes (2000) påpeker at man skal være forsiktig med å utsette barnet for nye traumer midt i sorgprosessen. Det som er kjent og en vanlig hverdag er barnets beste rammer for sorgarbeidet (s. 33).

5.2.5 Bearbeiding av sorg gjennom samtale og aktiviteter

Wirgenes (2000) forteller at man må snakke med barna og gripe muligheten når den er der, slik Kari gjorde da jente 4 år fortalte at: «*Nå var hun litt glad, men det kunne hun ikke si til mammaen sin fordi da ble mamma lei seg*». Han legger til at barnet må få gå ut av samtalen når det selv ønsker det (s. 29). Dette tenker jeg er viktig, og det hender at barn ikke vil snakke om den som er død, slik som gutten på 5 år Lise fortalte om. Dyregrov (2006a) påpeker man skal være forsiktig med å presse barna for raskt, fordi det er så vondt for dem. Barn kan noen ganger nedlegge veto mot at den som er død snakkes om, nettopp fordi

det er så fryktelig vondt (s. 103). Det er nødvendig å anerkjenne og vise forståelse for barnets følelser slik Kari beskrev hun gjorde. Hun lot barnet forstå at slike følelser er helt ok. Eidhamar og Leer-Salvesen (2014) mener denne måten hjelper barnet til å akseptere følelsene sine (s. 162).

Trine forteller det ble tegnet og snakket masse, og Wirgenes (2000) forklarer at tegning er en måte barna uttrykker sine følelser og forståelse gjennom. Den voksne må være nær slik at man kan bidra til å hjelpe samtalen frem fra tegningen (s. 32). En god innfallsport til bearbeiding av sorg mener Traavik (2012) er å bruke gode bildebøker om temaet slik Trine gjorde med boken «Farvel Rune» (s. 78).

Wirgenes (2000) forklarer at det er helt naturlig å leke «døden leker» slik jenta på 4 år som mistet kusine gjorde. Gjennom slik lek bearbeider hun sine egne tanker og erfaringer etter dødsfallet (s. 32).

5.2.6 Foreldresamarbeid

Informantene beskriver en tett og god dialog med hjemmet, men Kari mener hun i noen tilfeller har opplevd det som «krevende å få foreldrene med på lasset, fordi det ofte er vanskeligere å møte deres behov». I tilfellet der gutt på 5 år mistet mor etter sykdom, så forteller Lise at dette skjedde i en liten bygd, og far ønsket ikke at dette skulle informeres om til de andre barna eller foreldre i barnehagen. Kari mener det har vært naturlig å følge barnets vilje først, hvis de har ønsket å prate om hendelsen til de andre i barnehagen. Selv om de har spilt på lag med hjemmet, så har barnet alltid kommet først. Personalet i barnehagen har taushetsplikt, men hvordan man som personell i barnehagen skal ivareta barnas og barnegruppens behov, kan noen ganger være nødvendig å tydeliggjøre overfor foreldrene forklarer Tholin (2015, s. 101). Når et barn mister foreldre er det en svært dramatisk hendelse i barnets liv. I følge Bergem (2018) kan taushet rundt hendelsen gjøre opplevelsen verre. Å dele sorgen og få snakke om det som har skjedd kan være til hjelp for barnet (s. 129). Bugge (2003) mener barnehagen har et ansvar for å informere de andre barna når et

barn har mistet noen i nær relasjon, men hvordan man skal støtte barnet på ulike måter skal avklares i samarbeid med hjemmet. Foreldrene til de andre barna bør også få vite hva som har skjedd, slik at de kan være forberedt på å svare på spørsmål som kan komme fra deres barn (s. 123). Det er viktig å hjelpe og støtte foreldrene til å ta kloke valg (Utdanningsdirektoratet, 2016).

5.3 Sorg i det pedagogiske arbeidet

Wirgenes (2000) viser til at leken er med på å skape bevissthet rundt «hvordan vi forholder oss til en verden hvor sorg er naturlig», og derfor bør barnehagen av samme grunn ved jevne mellomrom sette sorg og død på dagsorden. Anledninger man kan dra nytte av er når for eksempel fugler eller kjæledyr dør (s. 11). Dette kan også være de anledningene som Trine skildrer med variablene barna uttrykker som for eksempel «en blomst dør jo». Slike tema har vært veldig avhengig av de ansattes forhold til temaet forteller Kari, og Wirgenes (2000) forklarer at det er viktig å kjenne til hvilke reaksjonsmønstre vi har bak oss, dette for å forstå barn og seg selv (s. 11).

5.4 Personalsamarbeid

Informantene er enig i at personalsamarbeid i slike tilfeller er nødvendig. Et personale som står samlet vil kunne hjelpe dem selv og familien gjennom en vanskelig prosess mener Røkholt (2016, s. 5). Veiledning er en stor del av pedagogisk leders arbeidsoppgave (Kunnskapsdepartementet, 2017). Kari og Lise mener dette burde vært bedre når de arbeidet som assistenter ved flere tidligere arbeidsforhold. Røkholt (2016) forklarer at selv om enkelte oppgaver i forhold til barnet og familien tilhører pedagogisk leder eller styrer, er det samtidig viktig at assistenter og andre som er nær barnet og familien får delta i planlegging av hvordan de skal håndtere slike situasjoner (s. 5). Dette må ikke bare gjelde ved samlivsbrudd, men også ved død.

5.5 Beredskapsplan

Beredskapsplaner for krisesituasjoner er barnehagen pålagt å ha (Bugge R. G., 2008, ss. 68-69). Lise forteller om manglende rutiner, beredskapsplaner og andre retningslinjer på hvordan krisesituasjoner skulle håndteres. Med tanke på at

barnehagen er pålagt å ha en plan på dette, så kan man bare undre seg over hvorfor det manglet i disse tilfellene. Hun mener mange kanskje er «redd for å gjøre noe feil» i møte med barn og familie i sorg. Sjøvik (2014) mener det å ha gjennomtenkte og gjennomførbare beredskapsplaner er med på å hjelpe personalet til opptre effektivt og rasjonelt, samtidig som de kan bevare roen og vise omsorg for de som er rammet (s. 227). Trine mener det er mange hensyn å ta som må vurderes der og da, men personalet bør vite om at der «finnes» en krise/beredskapsplan. Jeg tenker det ikke er nok å vite at den finnes i en skuff eller et skap et sted, men personalet må til enhver tid vite hva som står i den. Det å ha en plan på hva man skal gjøre i krisesituasjoner, og som er tilgjengelig, blir tatt frem og gått gjennom regelmessig, vil jeg tro er med på å skape trygghet for personalet, slik at de vet hvordan man skal man skal håndtere en slik situasjon. Dyregrov (2006a) skriver at erfaringsmessig så gir planlegging og mental forberedelse i forkant, en håndtering dødsfall som er atskillig bedre enn hvis man bare «tar det som det kommer» (s. 113). Sjøvik (2014) legger vekt på at profesjonsetisk kunnskap og innsikt ikke skal være basert på oppskrifter. Barnehagepersonalet må ha evne til empati for det enkelte barnet, barnets familie og sine med medarbeidere (s. 227). Jeg støtter meg til dette, og jeg vil tro det kan være vanskelig å håndtere ulike krisesituasjoner i barnehagen hvis personalet ikke har disse egenskapene i seg.

6 Avslutning

I dette forskningsprosjektet har jeg gjennom kvalitativ forskningsmetode med postintervju fra tre pedagogiske ledere som informanter og fordypning i teori om barn og sorg, gitt svar på problemstillingen:

«Hvordan har pedagogisk leder arbeidet for å ivareta og støtte barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner?»

En pedagogisk leder vil gjennom arbeidet sitt, før eller senere møte barn og familier i sorg. Enten ved uventet eller ventet dødsfall. Barn uttrykker sorg ulikt. Den kommer i ulike former, lengde og reaksjoner, og barn uttrykker seg gjerne på andre måter enn det voksne gjør. Sorgen sitter dypere hos barn og kan derfor være vanskelig å oppdage. Den blir ofte undervurdert og kanskje også oversett. Derfor er det viktig å ha

reflektert og tenkt over egne holdninger, verdier og ikke minst synet man har på barn, fordi det er nettopp dette som vil prege utfallet av hvordan man håndterer og handler i de ulike situasjonene man møter på. Pedagogisk leder må gjennom veiledning og tilgjengelig litteratur, sørge for at hele personalet har god kunnskap og forståelse om dette temaet. Slik at de står samlet og har en plan på hvordan man skal håndtere slike hendelser. Dette fordi man gjennom kunnskap, forståelse og innsikt skal legge til rette for hvert enkelt barn og familie sine behov på en best mulig måte.

To av informantene uttrykte at de skulle ønske de hadde fått bedre veiledning ved flere tidligere arbeidsforhold, og planer for håndtering av krisesituasjoner manglet. Men begge skrev at de ved å delta i dette forskningsprosjektet ble inspirert til å reflektere over at sorg er et tema som burde opp på dagsorden igjen. Lise skriver «jeg vil og er nå i gang med å jobbe opp mot personalet slik at de jeg jobber med i dag skal stå støtt og rustet til å ta imot sorg fra barn og foreldre når den kommer». Så sånn sett har denne forskningen hatt en positiv innvirkning for noen.

7 Litteraturliste

- Barnekonvensjonen. (1989). *FNs konvensjon om barnets rettigheter*. Hentet fra:
<https://www.regjeringen.no/no/tema/familie-og-barn/innsiktsartikler/fns-barnekonvensjon/fns-konvensjon-om-barnets-rettigheter/id2511390/>
- Bergem, A. K. (2018). *Når barn er pårørende*. Oslo: Gyldendal Akademisk AS.
- Bergsland, M. D., & Jæger, H. (2014). Bacheloroppgaven I: Bergsland, M & Jæger, H (Red). *Bacheloroppgaven i barnehagelærerutdanningen* (s. 51-86). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bugge, K. E. (2003). Hvordan møte barn og ungdom i sorg? I: Bugge, K.E., Eriksen, H & Sandvik, O. (red). *Sorg* (s. 104-126). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bugge, R. G. (2008). *Når krisen rammer barn og unge*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., & Deblinger, E. (2018). *Behandling av traumer og traumatisk sorg hos barn og ungdom*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalland, O. (2017). *Metode og oppgaveskriving*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Dyregrov, A. (2006a). *Sorg hos barn. En håndbok for voksne* (2.utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Dyregrov, A. (2006b). *Komplisert sorg: teori og behandling*. Hentet fra:
<https://psykologtidsskriftet.no/fagartikkel/2006/08/komplisert-sorg-teori-og-behandling>
- Dyregrov, A., & Dyregrov, K. (2017). *Mestring av sorg*. Bergen: Vigmostad og Bjørke.
- Dyregrov, A., Dyregrov, K., & Kristiansen, P. (2014). *Hva vet vi om sorg og komplisert sorg*. Hentet fra: <https://psykologisk.no/2014/09/hva-vet-vi-om-sorg-og-komplisert-sorg/>
- Eidhamar, L. G., & Leer-Salvesen, P. (2014). *Nesten som deg selv. Barn og etikk*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Klippenvåg, K. L. (2017). *Frustrerte studenter mangler informanter til sine masteroppgaver*. Hentet fra: <https://www.an.no/debatt/utdanning/jobb/frustrerte-studenter-mangler-informanter-til-sine-masteroppgaver/o/5-4-485536>
- Knutsen, T. (2020). *Tidsskriftet den norske legeforening*. Hentet fra:
<https://tidsskriftet.no/2020/03/essay/sorgens-og-melankoliens-dynamikk>
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Hentet fra: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeplan/>
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Ottesen, D. (2000). *Barn og sorg - om foreldretap i barndommen*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Postholm, M. B., & Jacobsen, D. I. (2011). *Læreren med forskerblikk*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Raundalen, M., & Schultz, J. H. (2012). *Krisepedagogikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røkholt, E. G., Bugge, K., Sandanger, H., Sandvik, O., & Hansson, K. (2018). Forhold som påvirker sorg. I E. G. Røkholt, K. Bugge, O. Sandvik, & H. Sandanger, *Sorg* (2.utg) (s. 53-74). Bergen: Fagbokforlaget.
- Røkholt, G. E. (2016). *Sorgen i barnehagens hverdagsliv*. Hentet fra: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/stottemateriell-til-rammeplanen/kriser-og-sorg-i-barnehagen/sorgen-i-barnehagens-hverdagsliv/>
- Sandvik, O. (2003). Hva er sorg og hvordan kan den forstås? I: Bugge, E., Eriksen, H & Sandvik, O (red). *Sorg* (s. 15-42). Bergen: Fagbokforlaget .
- Schanche, S. K. (2015). *Personlige utfordringer i samtale med barn*. Hentet fra: <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/10642/2648/Schanche.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Simonnes, A. (1995). *Møte med barn i sorg og krise*. Oslo: Det norske samlaget.
- Sjøvik, P. (2014). Barn i sorg og barn i krise. I: P. Sjøvik (red). *En barnehage for alle. Spesialpedagogikk i førskolelærerutdanningen* (3.utg). (s. 204-228). Oslo: Universitetsforlaget.
- Tholin, R. K. (2015). *Profesjonsetikk for barnehagelærere*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Traavik, I. (2012). *På liv og død i bildeboka. Analyser og refleksjoner*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Utdanningsdirektoratet. (2016). *Håndtering av kriser og sorg i barnehagen. Veiledning for personalet i barnehagen*. Hentet fra: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/stottemateriell-til-rammeplanen/kriser-og-sorg-i-barnehagen/Handtering-av-kriser-og-sorg-i-barnehagen/>
- Wirgenes, P. E. (2000). *Vil du trøste meg, Gud? Barn og sorg*. Oslo: IKO- Forlaget AS.

8.0 Vedlegg

Vedlegg 1 Forespørsel og samtykkeskjema

Vil du delta i bachelorprosjektet

«Barn i sorg»

Jeg heter anonym og er student ved høyskolen i Volda. Jeg er i slutfasen av utdannelsen min, og skal nå skrive en bachelor om temaet «Barn i sorg». Jeg ønsker derfor å spørre deg om du vil være villig til å delta i dette forskningsprosjektet der formålet er å finne ut hvordan pedagogisk leder har arbeidet for å ivareta og støtte barn som er i sorg etter dødsfall i nære relasjoner, og hvilke erfaringer dere har gjort dere i forhold til barns sorgreaksjoner.

Problemstillingen min er:

«Hvordan har pedagogisk leder arbeidet for å ivareta og støtte og barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner»?

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Jeg ønsker å komme i kontakt med pedagogiske ledere som har erfaring med barn som har vært i sorg, og som eventuelt fortsatt bearbeider sorgen. Formålet med intervjuet er å få tak i pedagogiske ledere sine egne erfaringer og meninger, som dere har gjort dere opp mot dette temaet. For meg vil det være svært lærerikt og knytte opplevelsene og erfaringene dere har hatt opp imot det som teorien sier, for så videre å drøfte det i oppgaven min. Sist, men ikke minst, så er det interessant for meg å få vite om hvordan barnehagene arbeider med dette temaet i praksis. Jeg er vil være svært takknemlig om du delta i dette prosjektet.

Hva innebærer det for deg å delta?

Jeg ønsker å benytte meg av en kvalitativ forskningsmetode med besøksintervju. Om du ønsker å delta, så sender jeg deg en intervjuguide på mail, som du kan besvare skriftlig. Alle opplysningene om deg vil bli oppbevart konfidensielt under prosjektet, og ingen enkelt-personer skal kunne gjenkjennes i den ferdige oppgaven. Alt blir kodet. Barn og sorg er et sårt tema, men jeg håper at noen vil dele sine erfaringer og kunnskaper om dette.

Spørsmål i intervjuguiden kan for eksempel være:

- Hvilken erfaring har du når det gjelder barn som har opplevd dødsfall i nære relasjoner? Hvem var det som døde? Var det et uventet eller ventet dødsfall? Alder på barnet? Hvor lenge hadde du vært i arbeid før du opplevde dette?
- Hva tenker du kan være utfordrende eller krevende i situasjoner som dette?
- Informerte du/dere de andre barna på avdelingen om dødsfallet? Hvis ja, hvordan gjorde dere dette? Hvis nei, var det en bestemt grunn til at dere ikke gjorde det?
- Kan du fortelle litt om hvordan atferden til barnet var i tiden etter dødsfallet?
- Samarbeidet barnehagen med andre instanser når dette skjedde? I så tilfelle hvem og hvordan var samarbeidet?

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Dersom du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å gi noen grunn. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg om du ikke vil delta eller velger å trekke deg senere. Alle opplysninger om deg vil bli slettet. Du kan trekke deg ved å kontakte emne- og prosjektansvarlig Bente Vatne per e-post eller telefon.

Personvernet ditt og hvordan vi tar vare på opplysningene dine

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålet jeg har gjort greie for i dette skrevet. Jeg behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med

personregelverket. Navnet og kontaktopplysningene dine vil jeg erstatte med en kode som blir lagret på egen navneliste, skilt fra det andre datamaterialet. Data blir lagret på låst maskin. I tillegg til meg selv er det bare ansvarlig for prosjektet ved Høyskolen i Volda, dosent Bente Vatne, som vil ha tilgang til datamaterialet.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i kva personopplysingar som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysinger om deg,
- få slettet personopplysinger om deg,
- få utlevert en kopi av personopplysningene dine, og
- å sende klage til Personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av personopplysningene dine

Dersom du ønsker å få innsyn, slettet eller rettet personopplysningene i datamaterialet, kan du ta kontakt med emne- og prosjektansvarlig Bente Vatne per e-post eller telefon.

Om du har spørsmål til bachelorprosjektet, ta kontakt med:

Med Vennlig Hilsen

Student.

Vedlegg 2 Intervjuguide

«Barn i sorg»

«Hvordan har pedagogisk leder arbeidet for å ivareta og støtte barn i sorg etter dødsfall i nære relasjoner?»

Litt om deg selv:

Hva er din stilling i barnehagen? Hvor mange år har du arbeidet i barnehage?
Hvilken utdanning har du? Hvilken avdeling? Annen bakgrunn? Kjønn og alder?

Spørsmål 1:

Hvilken erfaring har du når det gjelder barn som har opplevd dødsfall i nære relasjoner? Hvem var det som døde? Var det et uventet eller ventet dødsfall? Alder på barnet? Hvor lenge hadde du vært i arbeid før du opplevde dette?

Spørsmål 2:

Hva mener du være viktig i møte med barn som er i sorg? Er det noe du tenker kan være krevende eller utfordrende i en slik situasjon?

Spørsmål 3:

Hvordan har du opplevd din rolle som pedagog når det var dødsfall i nære relasjoner hos barn i barnehagen? Var det stor forskjell med det som du forventet ut i fra barnehagens bestemmelser ved sorg og kriser?

Spørsmål 4:

Informerte du/dere de andre barna på avdelingen om dødsfallet? Hvis ja, hvordan gjorde dere dette? Hvis nei, var det en bestemt grunn til at dere ikke gjorde det?

Spørsmål 5:

Kan du fortelle litt om hvordan atferden til barnet var i tiden etter dødsfallet?

Spørsmål 6:

Hadde dere direkte samtale med barnet det gjaldt? Hva ble eventuelt sagt i denne samtalen? Var det noe spesielt dere fokuserte på?

Spørsmål 7:

Hvordan gikk dere eventuelt frem for å ivareta barnets familie?

Spørsmål 8:

Har dere noen rutiner om et barn opplever sorg? Beredskapsplan? Samarbeidet barnehagen med andre instanser når dette skjedde? I så tilfelle hvem og hvordan var samarbeidet?

Spørsmål 9:

Har dere noen spesielle ritualer eller markeringer i forbindelse med barns sorgprosess?

Spørsmål 10:

Har temaer som sorg og krise vært en del av det pedagogiske arbeidet i barnehagen? På hvilken måte eventuelt? Sorg er ikke nevnt i rammeplanen, men den sier at barna skal få støtte til å mestre motgang, håndtere følelser og bli kjent med egne og andre sine følelser. Bruker dere noen form for konkrete, temaarbeid eller litteratur som har fokus på slike hendelser? Hvordan bruker dere dette eventuelt?

Spørsmål 11:

Hvordan tenker du at barnehagen har vært en støttende arena for barn etter et dødsfall i nære relasjoner, ut i fra dine tanker og erfaringer? Er det noe du ville ha gjort annerledes i sorgarbeidet med barn som har mistet noen i nære relasjoner når du tenker tilbake?

Spørsmål 12:

Er det noe som du ønsker å tilføye som du tenker kan være viktig i møte med barn i sorg?

